

rana u EU, ali na institucijskoj, organiziranoj razini ta je integracija beznačajna jer upravljački model nije kompatibilan europskom (demokratskom) modelu smatra autor. Stvaran ulazak Hrvatske u EU nije formalno potpisivanje pristupnice, već znači stvarne korjenite promjene u načinu upravljanja »u kojem će hrvatski upravljači... biti zastupnici zajedničkih interesa«.

Različita su viđenja i pristupi rješavanju aktualne problematike hrvatskog društva. S obzirom da je ova tribina bila interdisciplinarni susret autora različitih provenijencija, problemima se s jedne strane pristupalo znanstveno, a s druge strane iz perspektive teološke doktrine koja promovira Crkvu i inzistira na njezinoj ključnoj ulozi prilikom rješavanja socijalne problematike. Urednik zbornika, Stjepan Baloban u predgovoru je istaknuo da su tekstovi zbornika »stilom pisanja i načinom obrade tema prilagođeni širokom krugu čitatelja« koji se interesiraju za socijalnu problematiku ili traže materijale za stručno promišljanje iste, ali isto tako pojedini radovi provokativan su materijal za sociologe, naročito sociologe religije, jer iznova postavljaju pitanje odnosa Crkve i države te granica kompetencije svećenstva.

Marija Geiger

Fahrudin Novalić

RASIPANJE BUDUĆNOSTI

Kritika mita napretka i cinizma rasipanja

Zagreb, Alinea, 2003., 176 str.

Čovjek je, šireći horizonte svoje neodgovorne slobode, prije svega recepcijom ekspanzionističke ekonomske politike i znanstveno-tehničkog racionaliteta, stvorio mit o bezgraničnom civilizacijskom napretku i kolonizirao prirodu i ljudsko društvo. Knjiga **Rasipanje budućnosti, Kritika mita napretka i cinizma**

rasipanja, autora Fahrudina Novalića upravo rasvjetljava civilizacijski mit o bezgraničnom napretku. Autor fenomen rasipanja razmatra kao civilizacijsku i kulturološku pojavu, koja je krajem drugog i početkom trećeg milenija postala ograničavajući i zabrinjavajući čimbenik opstanaka i razvoja.

Novalić fenomen rasipanje definira kao široko rasprostranjenu i duboko ukorijenjenu pojavu – entropijsku paradigmatičnog i nihilističkog odnosa čovjeka prema prirodnoj i društvenoj okolini. Riječ je o rasipanju prirodnih i društvenih potencijala, o potrošačkom ponašanju i, uopće o destrukciji čovjeka. Autor kritizira i neoliberalnu doktrinu koja inaugurira socijaldarvinizam i potrošnju s naslova prava jačeg. Opravdano tvrdi da je nužan multidisciplinarni i interdisciplinarni pristup rasipanju, jer je neopravdano zapostavljen.

Osnovni sadržaj knjige visoko je pozicioniran u međunarodnoj, a sve više i u domaćoj socijalnoekološkoj i bioetičkoj literaturi. Nemoralnost, idiotizam i cinizam moćnih, rast i razvoj, društvene vrijednosti, holistička ekološka kultura, bioetički i socijalnoekološki problemi, osnovna su pitanja na koja nas autor upućuje. S pomoću njih se propituje i ponašanje moćnih i bogatih zemalja koje presudno utječu na mogućnost opstojnosti manje razvijenih zemalja.

Novalićev intelektualni angažman obuhvaća i filozofijsku kritiku zapadne racionalnosti koja je poprimila planetarne razmjere i mukotrpnu ljudsku svakodnevicu. Iz mnoštva presjeka civilizacijskih problema javlja se autorov humanistički etos utemeljen na postulatima suvremene bioetike i socijalne ekologije.

Novalićeva knjiga u usporedbi s drugim djelima sa sličnom tematikom nudi i zanimljivu aksiološku okosnicu, što je njezina komparativna specifičnost, pa i prednost. Novalić pripada među one autore koji tvrde da civilizacijsko rasipništvo ne

proizlazi iz pukog automatizma instrumenata rasta i razvoja, nego iz utilitarističko–materijalističkog svjetonazora kao obrasca orijentacije najmoćnijih međunarodnih subjekata – država, korporacija, vojnoindustrijskih kompleksa, ekonomskih i financijskih institucija. Oni osvaja ju globalno, a prisvajaju bešćutno, sebično i grabežljivo.

Moćni i bogati nameću ostalima probleme, ali ne i učinkovite načine njihova rješavanja. U pokušaju oponašanja bogatih, siromašni postaju još siromašniji. Stoga, siromašni trebaju iz temelja mijenjati stajalište prema vrijednostima življenja da bi razvili model holističkog razvoja i prevladali nametnuti nekritički model »razvoj kao Zapad«.

U knjizi se, prema spoznaji autora, prvi put upotrebljava nekoliko novih pojmova, primjerice **bioetički feminizam, cinizam rasipanja, cinički rasipnik, mjera ljudske vrijednosti, nihilizam rasipanja, rasipanje budućnosti, rasipnički um, statusfrenija**, itd.

Kompoziciju knjige čine: *sadržaj* na hrvatskom i engleskom jeziku, *Predgovor, Uvod*, sedam poglavlja: *Cinizam rasipanja, Rasipanje, Potrošačko ponašanje, Holistička ekološka kultura, Vrijednosno shvaćanje razvoja, Potrebe i bioetika, Bioetička diskriminacija žena – rasipanje njihovih svestranih mogućnosti, Zaključak, sažetak* na hrvatskom i engleskom jeziku, *Popis literature, Kazalo imena, Kazalo pojmova; Popis tablica, dijagrama i shema, te Bilješka o autoru*.

U prvom poglavlju, *Cinizam rasipanja*, autor razmatra krizu uma, tehnički napredak i moral, zabrinjavajuću globalnu nejednakost, duhovnu prazninu grabežljivosti i mjeru ljudske vrijednosti. »Kao zadatost, a ne datost, um rasipa svoje kreativne mogućnosti i time što je orijentiran na destrukciju prirodnih i društvenih mogućnosti. Um se tako potvrđuje kao destruktivni um, kao instrument rasipničkog subjekta, rasipnički subjekt se po-

kazuje kao obesmišljeni aktivitet, a rasipanje kao besmisao«, eksplicitan je autor (21). Upotreba takvoga uma bez razuma, govori o nasilju, o destrukciji života u prehrambenom lancu života.

Polazeći od toga da sve potrebe nisu značajni elementi ljudske biti Novalić, kao kvalitativnu *differentiu specificu*, za kriterij razlikovanja izopačenih i ljudskih vrijednosti i potreba, uzima **mjeru ljudske vrijednosti**. »Ljudske vrijednosti« ističe autor, »jesu bića ili pojedina njihova svojstva koja pri ostvarivanju interesa i zadovoljavanju potreba optimalno potiču razvoj konkretne cjeline čovjeka, prirode i čovječanstva. Kriterij indiciranja i vrednovanja vrijednosti kao ljudskih vrijednosti, rezultat je ostvarivanja interesa i zadovoljavanja potreba – konkretno ostvarenje humanosti, ne samo prema sadašnjim, nego i prema budućim naraštajima.« (30).

Drugo poglavlje, *Rasipanje*, razmatra pojam, uzroke, oblike, intenzitet i posljedice rasipanja i potrošačkog ponašanja. Osnovni kriterij identificiranja rasipanja i potrošačkog ponašanja je izopačen izbor vrijednosti i izopačeno zadovoljavanje potreba i želja. Također se razmatraju stanovite vrijednosti i potrebe štedljivog društva i druge mogućnosti prevladavanja rasipanja u vremenu sve agresivnije i bezobzirnije globalizacije. Suvremenu globalizaciju obilježavaju dvije faze. Obilježja prve faze su masovna proizvodnja, masovna potrošnja, zahtjev za punom zaposlenošću i formirane institucije društva. Osnovno obilježje druge faze je »režim rizika« u području cijelog društva, a posebice u području politike i gospodarstva. »Režim rizika« iskazuje se u pritisku na odlučivanje, u globaliziranju, ekologiziranju, individualiziranju, privatiziranju i pluraliziranju. Tu pojavu možemo nazvati politikom i ekonomijom nesigurnosti i neizvjesnosti za većinu čovječanstva ili društva.

Ako je čovjek slijepa ulica i izlaz, onda on mora i nadzirati sebe. Da bi se izlaz dogodio, prije svega, čovjek mora prestati istrajavati na **imperativu prezenta** – na pohlepno–materijalističkoj orijentaciji i recepciji svojih želja i potreba.

U trećem poglavlju, *Potrošačko ponašanje*, razmatra se dominacija prisvajačko–vlasničke i utilitarističko–hedonističke dimenzije čovjeka nad njegovom stvaralačkom dimenzijom. Uz agresivnu ekonomsku propagandu i reklamu, izopačeni dizajn i kredit, kao poticajna sredstva potrošačkog ponašanja, u radu se razmatra i standardizirani potrošački ukus, kult potrošačkog ponašanja, a u sklopu njih hedonizam i pragmatizam. Ono što nije pragmatično sve više napušta uvjerenja ljudi, pa čak uvjerenja vjernika i djece. Ekstremni hedonizam jedan je od pouzdanih znakova moralne krize, a posebice znak je moralne krize vladajućih elita i nomadske buržoazije.

Autor opravdano ističe da kritika potrošačkog ponašanja nije nekritičko zalaganje za uskraćivanje osjetilnih zadovoljstava, niti za siromaštvo kao vrlinu. Smisao kritike potrošačkog ponašanja je zalaganje za proizvodnju i potrošnju po mjeri ljudske vrijednosti (63–64) i odgovornog ponašanja čovjeka u prehrambenom lancu života.

U četvrtom poglavlju, *Holistička ekološka kultura*, Novalić kritiku mita napretka i cinizma rasipanja – egocentrično–utilitarističko–materijalistički model etičke (ne)odgovornosti čovjeka za ekološke uvjete života živoga i neživoga svijeta – temelji na holističkom modelu etičke i bioetičke odgovornosti čovjeka za razvoj živoga i neživoga svijeta.

Jedna od posljedica besmisla suvremene scijentističko–tehnološke konstrukcije života jesu i ekološki problemi svijeta. Autor ukratko razmatra sljedeće: **uništavanje šuma, otrovni otpaci, degradacija tla, nestašica vode, vrste u opasnosti od izumiranja, atmosfersko onečišćavanje i**

kontaminaciju životnog prostora i staništa života.

Životni prostor čovjeka je globalno uvjetovan i mora biti zajednička briga čovječanstva. Povijest nas, naime, stalno opominje da ne smijemo gubiti svoju identifikaciju s potomstvom i odgovornost prema budućnosti, ističe autor. Društva koja to čine, gube sposobnost da uočavaju i rješavaju suvremene probleme, pa se nužno raspadaju. Holistička ekološka kultura »nije samo ključ razvoja, već i osnovna pretpostavka opstanka prirode, čovjeka i društva« (84). Holistička ekološka orijentacija i recepcija ističu međusobnu uvjetovanost i cjelovitost čovjeka, prirode i društva. Prevladavanje totaliteta besmisla suvremene civilizacije osnovni je uvjet razvoja holističke ekološke kulture, biocentričnog i ekocentričnog sustava vrijednosti.

U petom poglavlju, *Vrijednosno shvaćanje razvoja*, autor polazi od ekonomskog rasta i stalnog smanjivanja kvalitete života kao činitelja koji omogućavaju krizu globalnih razmjera. Sustav razvoja zahtijeva osvješćivanje subjekata izopačenih vrijednosti, obuzdavanje pohlepe i osmišljavanje razvojnog ponašanja u politici, štednji i investicijama, inovacijama, proizvodnji, potrošnji, odgoju i obrazovanju, općenito u kulturi. Polazeći od stajališta da vrijednosti nisu vječno determinirane, autor u radu razmatra i razvoj vrijednosti. U tom smislu vječne vrijednosti za čovjeka su posljedica njihove beskonačne promjenjivosti i razvoja, a ne njihove nepromjenjivosti.

U šestom poglavlju, *Potrebe i bioetika*, autor polazi od teze da je neoliberalna civilizacija u zabrinjavajućem sukobu s prirodom i životom. Dvadeseto stoljeće bilo je stoljeće ciničke proizvodnje, potrošnje, rasipnosti i destrukcije. Rast tehnosfere ugrozio je opstanak biosfere. Život je postao žrtva ekonomije nasilja i biocidnih tehnologija. Manipuliranje ljudima, njihovim vrijednostima i potreba-

ma, sve je aktualnije u suvremenom svijetu. Zato je nužno razlikovanje želja, lažnih potreba i ljudskih potreba i zamjena zadovoljavanja lažnih potreba ljudskim potrebama.

Odnos između čovjeka i prirode, tijekom povijesti, Novalić dijeli i razmatra tijekom tri osnovna razdoblja: **razdoblje skupljačko-lovačkog gospodarenja, razdoblje bespoštedne eksploatacije prirode i počeci razdoblja shvaćanja prirode kao živog sustava.** Autor se zalaže za prevladavanje antropocentrizma i razvoj biocentrizma i ekocentrizma, što upućuje na tvrdnju da nema etike bez bioetike i etike okoline. Zašto? Zato što su život i čovjekova prirodna i društvena okolina u središtu pozornosti čovjeka, a ne *Homo Sapiens Sapiens*.

U tom kontekstu autor ukratko razmatra i kritiku antropocentrizma u četiri točke: **kritiku subjektivnog uma i egocentričnog načina mišljenja, kritiku napretka i vladavine prirodom, kritiku ekspanzije bića i kritiku racionalne spoznaje zbiljnosti.** Ekspanzija bića – rasipničko–cinička proizvodnja i potrošnja posljedica je neograničenoga rasta i zlouporabe tehnike i primijenjene znanosti, te izopačene vrijednosne orijentacije i izopačenog zadovoljavanja potreba čovjeka. Autor izlaz iz toga začaranog kruga vidi u uspostavljanju proizvodnje prema ljudskim potrebama, prije uspostavljanja potrošnje prema ljudskim potrebama. Da bi se to ostvarilo, nužno je razvijati sustav ljudskih vrijednosti i potreba, a za to je nužno usvojiti i primijeniti mjeru ljudske vrijednosti, kao suprotnost mjeri korisnosti u utilitar–materijalističkom svjetonazoru.

U sedmom poglavlju, *Globalna bioetička dimenzija diskriminacije žena*, Novalić polazi od teze da su u najvećem dijelu suvremenog svijeta žene diskriminirani većinski dio populacije. Golema većina žena je diskriminirana u cjelini društvenih odnosa – u političkoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi društva, što ukazuje na

diskreditiranost njihovih razvojnih sposobnosti. Diskriminacija žena ima i bioetičku i socijalno etičku dimenziju. Ona se ogleda u marginaliziranju žena kao većine, njihovom položaju kao političke manjine i reduciranju žena kao univerzalnih bića na jednodimenzionalna prirodna bića. Samo klasični indikatori društvenog položaja žena: stupanj obrazovanja, profesija, zaposlenost, nova zanimanja, jednakost pred zakonom, dohodak, imetak, pripadnost stanovitim etničkim, kulturnim i drugim društvenim skupinama, jesu potrebni, ali ne i dovoljni uvjeti za istinsku ravnopravnost muškaraca i žena u životu i razvoju ljudskoga društva.

Stoga su prirodna i društvena podjela rada, predrasude o spolovima, monopolizirana društvena moć muškaraca koja iz njih proizlazi, osobito u zemljama u razvoju, ključni uzroci neravnopravnog društvenog položaja muškaraca i žena. Žene se ne trebaju boriti za ravnopravnost s muškarcima u nepravdi, siromaštvu, bijedi; u uvjetima u kojima će vladati sveopće društveno otuđenje. Istinski dosljedna ideja i pokret za oslobođenje žena implicira sveobuhvatnost, korjenitost i prevladavanje svakog oblika dominacije i poniženosti. Autor razmatra i ekofeminizam, koji istodobno objedinjuje antropologijsko, spiritualno–duhovno i političko–aktivističko, usmjereno djelovanje ka prirodi koje se temelji na etici skrbi. Čini se da vrijednosno koncipirana i orijentirana meta–feministička dimenzija ekofeminizma nadilazi samu sebe i afirmira se kao **bioetički–feminizam** u smislu odgovornosti za razvoj života. Pojednostavljeno rečeno, ekofeminizam se sve više afirmira kao respektabilni svjetonazor ljubavi prema životu. To potvrđuje i teoretski dijalog ekofeminizma sa zagovaračima dubinske ekologije, što je ujedno i teoretski najdinamičniji aspekt ekofeminizma.

Knjiga *Rasipanje budućnosti, Kritika mita napretka i cinizma rasipanja* bit će zanimljiva stručnoj javnosti u području socijalne ekologije i bioetike, ali i široj

čitateljskoj publici kojoj je namijenjeno nekoliko ilustrativnih priloga sa zanimljivim pojedinostima iz povijesti davnih civilizacija i suvremene civilizacije. Također, dijelovi knjige mogu se primjenjivati kao priručna ili pomoćna literatura u nastavi, uključujući i srednjoškolsku nastavu iz područja etike. Knjiga po svojem sadržaju i ljudskom nastojanju autora ubraja se u filozofiju i sociologiju više razine smisla učenja, znanja i ponašanja ljudske vrste – svrstava se u višu razinu očovječenja čovjeka. Sadržaj knjige upućuje na razvoj ekologije ljudskoga uma i upotrebu razuma kao sredstva uvida u zbilju života.

Slavko Kulić

Maja Štambuk, Ivan Rogić, Anka Mišetić

PROSTOR IZA

Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo

Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb, 2002, 421 str.

Zbornik radova u izdanju Instituta društvenih znanosti **Ivo Pilar**, sadrži tekstove različitih autora (sociologa, demografa, povjesničara, ekonomista) koji pišu o procesu, obuhvatima i dosezima modernizacije hrvatskog sela, od povijesnog nasljeđa, problema hrvatskog rurisa u recentnom vremenu sve do predikcije o mogućim transformacijama u budućnosti. Zbornik je strukturiran po poglavljima (ukupno četiri), a u njima se nalazi petnaest tekstova od četrnaest autora.

U *Uvodu* Maja Štambuk piše na temu: **Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma**. Autorica se u tekstu bavi tranzicijskim procesima koji označavaju postupan prijelaz iz tradicionalnog u moderno društvo, koristeći pritom analitičku shemu **B. Kaysera**, provjerenu i upotrebljenu u proučavanju francuskog seoskog ambijenta i pripadajućeg socijalnog prostora. Koja su temeljna obilježja te she-

me? Tročlana struktura polazi od **kompozicije ruralnog društva**, zatim slijedi **dekompozicija** i na kraju treća faza, **rekompozicija**. **Kompozicija** označava dugo razdoblje (do posljednje četvrtine 19. st.) u razvitku europskog rurisa, prepoznatog kao dugotrajna faza stabilnog i uhodanog suživota različitih socijalnih slojeva čiji socijetalni okvir je uglavnom feudalizam. Sklad prekida urbani i industrijski razvitak (faza **dekompozicije**), što značajno mijenja kako strukturalnu tako i simboličku dimenziju europskih društava (posebno europski Zapad). Nakon Drugog Svjetskog rata urbanizacija sela sve više »briše« oštru granicu ruralnog i urbanog, a kasniji postmoderni procesi sa naglaskom na kvaliteti življenja daju novu dimenziju seoskom prostoru. To je treća faza ili **rekompozicija**. Gdje je tu Hrvatska? Europski periferni prostor, praćen polukolonijalnim statusom i državnim nesamostalnošću, onemogućio je recepciju glavnih civilizacijskih tokova iz europske jezgre i usporio modernizaciju hrvatskog prostora. Industrijalizacija kao temelj modernizacijske paradigme kasni u Hrvatskoj čitavo stoljeće u odnosu na prve industrijske zemlje. I dok je socijalizam inicirao jači razvoj industrije, što je dovelo do socijalističke polumodernizacije (Županov), tek potpuna nacionalna suverenost otvara prostor za priključenje europskom razvoju. No tu, što pokazuje proteklo desetljeće, dolazi do teških konflikata između socijalnih aktera nosilaca modernizacijskih procesa i onih drugih (još uvijek brojnih i snažnih), čija paradigma je tradicionalno–autoritarna i nedemokratska. Dominacija kolektiva nad pojedincem, od seoskih zadruga, preko socijalističkog do nacionalnog kolektivizma, što inercijom, što lukavstvom političkog uma, i dalje strahovito opterećuje hrvatski politički i socijalni prostor i limitira njegovu modernizaciju.

U drugom dijelu Zbornika analiziraju se demografska obilježja hrvatskog sela između 1953. i 2001. g. U tekstu **Metodolo-**